
Ante Marinović Uzelac PROSTORNO PLANIRANJE

Dom i svijet, Zagreb, 2001., 548 str.

Knjiga Ante Marinovića-Uzelca "Prostorno planiranje" objavljena je u Zagrebu 2001. u izdanju naklade "Dom i svijet". U prvom planu ona je izvrstan sveučilišni udžbenik koji će najviše koristiti arhitektonskoj struci, ali i drugim strukama zainteresiranima za multidisciplinarno područje urbanizma. Među osobitim udžbeničkim kvalitetama ove knjige ističemo preglednost i sustavnost izlaganja te definicije i operacionalizacije temeljnih pojmova ključnih za prostorno planiranje. Autor na 548 stranica knjige, u koje je uključena i opsežna bibliografija (274 bibliografske jedinice na hrvatskom, francuskom, engleskom, talijanskom i njemačkom jeziku), daje opsežan pregled osnovnih pojmova, teorija i metoda prostornog planiranja te nas na sveobuhvatan način upoznaje s fenomenom prostora.

Zainteresiranog čitatelja, kao i studenta koji pravi prve korake u upoznavanju s prostornim planiranjem, u problematiku se uvodi kroz 12 cjelina koje ćemo sažeto prikazati. U prvoj cjelini, naslovljenoj *Prostorni planovi* definira se pojam prostornog planiranja, upozorava na razdjelnicu između prostornog i urbanističkog planiranja te sažeto obrazlaže kategorizacija prostornih i urbanističkih planova, neke teorije o planiranju kao i metode izradbe prostornog plana. Pri tome autor naglašuje društvene aspekte koji pogoduju uspješnosti primjene nekog plana, od kojih je najvažnije dobro uskladiti prostor-

no i društveno-gospodarsko planiranje. U tom odnosu ipak se daje prednost prostornom planiranju, jer je prostor (ili u krajnjoj izvedenici, *zemljište*) ograničeno i neobnovljivo dobro te kao takvo "ima prvenstvo pred svim mogućim gospodarskim i socijalnim planovima". Autor se kritički odnosi spram tendencije da se prostorno planiranje zbog ove povezanosti integrira s razvojnim planiranjem, naglašujući da takva praksa otežava rad, poskupljuje ga i nepotrebno produžuje. Na koncu, ističe se kako se prostorno uređenje, izradbom prostornih i urbanističkih planova, "bavi samo prostorom i samo prostorno relevantnim stvarima".

Nakon pojmovne raščlambe i definiranja predmeta, druga cjelina, pod naslovom *Urbanizacija*, podsjeća nas sažeto na povijest civilizacija koje su se razvijale oko velikih gradova, no središnje je razmatranje fokusirano na suvremenu urbanizaciju – njezine uzroke i karakteristike. Rasprava o uzrocima suvremene urbanizacije temeljena je na opsežnim i zanimljivim podacima o demografskoj eksploziji, industrijskoj revoluciji te revoluciji u transportu. Osobita je pozornost usmjerena na definiciju i operacionalizaciju pojma *urbanizacija* pri čemu se proces urbanizacije razmatra kao materijalni proces rasta i širenja gradova, ali i kroz demografske, sociološke, gospodarske i kulturne procese. S jednakom preciznošću raspravlja se i o procesima deurbanizacije, hiperurbanizacije, a naposljetku dotiče se i fenomen deagrarizacije kao proces komplementaran urbanizaciji.

Treći dio, *Naseljenost, sela, gradovi*, započinje analizom rasporeda naseljenosti na Zemljinoj površini te tipologijom naselja, koja su pak shvaćena kao "ništa drugo nego geografski izraz rasporeda stanovništva". Središnje pitanje ovog dijela jest pod kojim uvjetima (prirodnim i društvenim) i kako naselja poprimaju upravo specifične oblike koji se nižu na ljestvici od osamljenih nastambi preko zaseoka i sela do gradova i metropola. Pri tome se operacionalizira definicija kao i tipologije

sela te se također raspravlja o kriterijima za definiciju i o funkcijama gradova. Ove rasprave iznimno su zanimljive i korisne svima koji se na neki način bave naseljima, bilo da je riječ o arhitektima – urbanistima, sociolozima naselja bilo geografima. Udžbenički koncizno priređen je svojevrsan atlas koji pruža odličan uvid u osnovnu tipologiju naselja (definicija sela, prijelaznih tipova naselja i gradova), što predstavlja izvrstan temelj za daljnje raščlambe i diskusije, ali i okvir za proučavanje naselja i prostora. Napose se govori i o fenomenu naseljenosti kao kompleksnoj pojavi na koju djeluje mnogo čimbenika pa je osnovno pravilo upravo nepostojanje pravila, a svaka korelativnost kao i determinizam kada je riječ o tipovima naseljenosti, vezi stambene i eksploatacijske jedinice i morfološkog tipa naselja može biti opasna zamka za analitičara.

Slijede dvije cjeline, *Smještaj gradova* te *Grad i regija*, gdje se grad promatra kao prostorni fenomen: kada je riječ o smještaju u prostoru, onda u odnosu na fizičko-geografske uvjete (ali nikada ne isključujući odnos spram društva i vremena te općenito civilizacijskog konteksta), a kada je riječ o odnosu grada i regije, središnje mjesto u raspravi zauzima *urbani sustav* – zbog čega se pitanje *idealnog* ili *optimalnog grada* premješta, prenosi na pitanje *optimalnog sustava* naselja kao mjere i veličine i rasporeda urbanog u prostoru. Za razumijevanje nastanka/razvitka gradova, drži autor, iznimno je važno poznavanje geografsko-povijesno-političkih uvjeta. Smještaj gradova nadalje se povezuje s ovisnosti o širim geografskim uvjetima (zemljopisni položaj) te s lokalnim uvjetima (topografski smještaj), ali se nastanak gradova ne povezuje izravno s djelovanjem

fizičkih osobina prostora. Stoga se još jednom autor distancira od fizičkog determinizma, naglašujući da fizički uvjeti djeluju "samo u sklopu *antropogeografskih faktora*", zbog čega je to djelovanje različito čak i u sličnim ili gotovo jednakim uvjetima. Vrijeme, društvo, civilizacija i funkcija grada – ključni su za razumijevanje njegova nastanka i razvitka. I naše društvo danas uviđa važnost prostora i njegova ravnomjernog razvitka. U tom smislu rasprava o odnosima i vezama urbanog i ruralnog područja više je nego koristan vodič kroz uravnoteženo gospodarenje prostorom ili prema njemu. I ovoj se temi prišlo udžbenički pregledno, od definiranja temeljnih pojmova, tipologije odnosa i analitičkih metoda, uspoređujući podatke i situaciju u Hrvatskoj, u drugim europskim zemljama i Sjedinjenim Američkim Državama. Osobito mjesto u raspravi pripalo je srednjim gradovima, za koje sve više raste zanimanje i građana i stručnjaka. Srednji grad često je, upozorava autor, u općoj euforiji shvaćen kao idealno rješenje ili zlatna sredina. Je li to baš uvijek tako, pitanje je na koje valja odgovoriti objektivno promotrivši "obilježja i mogućnosti srednjih gradova". No, prije svega, autor se bavi definicijom srednjega grada, što rezultira opsežnom raspravom o tome što srednji grad jest, ali i, možda još i više, raspravom o tome što on nije te koja je njegova uloga u mreži gradova/naselja. Poteškoća u privođenju zaključku koji bi nedvosmisleno afirmirao ovaj tip grada, djelomično ima izvor i u činjenici da su srednji gradovi "veoma brojni, nejednake dinamičnosti, suprotnih karakteristika i puni kontrasta." Naprosto, rasprava o optimalnoj veličini grada ne može dati jedinstven odgovor, jer je "optimum toliko diverzificiran geografski, gospodarski, demografski i društveno da ga je nemoguće generalizirati niti kvantificirati." Srednji grad, za kakav se autor zalaže, nije ni bolji ni gori od drugih tipova gradova, niti sam po sebi može biti sredstvom bolje urbaniziranosti, no svakako posjeduje kvalitete kojima se urbaniziranost može poboljšati i

"učiniti prihvatljivijom za velik broj stanovnika". Slijedi popis glavnih značajki velegrada te prikaz mogućih oblika konurbacija, te mogućnosti i metoda planskog djelovanja radi ostvarenja skladnog i uravnoteženog urbanog sustava.

Problem *delimitacije* područja za koje se izrađuje prostorni plan, tj. određivanje teritorijalnog obuhvata prostornog plana otvara pitanje koncepta *regije*, koji se razmatra u dijelu pod naslovom *Definicija regije*, a temeljne preokupacije su mu rasprava o načelima definiranja prostora te teritorijalna podjela i metode oblikovanja stalnih teritorijalnih jedinica. Autor uspoređuje načine na koje se rješava problem podjele državnog prostora na primjerima nekoliko europskih država (Francuska, Njemačka, Švicarska, Italija) te situacije kakva je bila u bivšoj Jugoslaviji, da bi na koncu došao do zaključka i preporuke kako je za "učinkovito upravljanje državom potrebno teritorij dijeliti tako da postoji *barem jedan međustupanj* između temeljne upravne jedinice (općine)... i središnje državne vlasti". Filozofija oblikovanja teritorijalnih jedinica na međurazinama, kakva je razvijana u Hrvatskoj povodom prijedloga osnivanja županija, pokazuje da se za tu svrhu često koriste i racionalni i iracionalni argumenti te da je stoga o njima teško nepristrano prosuđivati. Dva primjera (*Gospić-Pag* i *Slavonski Brod-Požega*) ilustriraju neke tipične poteškoće nastale u odnosu procesa formiranja upravnih teritorijalnih jedinica i potreba prostornog planiranja. Autor se zalaže za afirmaciju filozofije prostornog uređenja, ne nasuprot, već unatoč filozofiji gospodarskog planiranja. Nakon toga autor usmjeruje pozornost na mogućnosti sektorskog promišljanja prostora, analiziraju-

ći u zasebnim cjelinama pojedine aspekte kao što su: *Promet, Smještaj industrije, Ruralni prostor* (poljoprivreda, uporaba zemljišta, agrarna struktura), *Voda* i *Turizam*.

Posljednja velika cjelina u knjizi posvećena je prostornom planiranju u kompleksnim uvjetima *prirodnih rezervata*: nacionalnih parkova i parkova prirode – kao osobito osjetljivog područja djelovanja za planere i urbaniste, te posebnih teorija i metoda kojima se u njima ostvaruje koncepcija prostornog uređenja. Koncepcija prostornog uređenja nacionalnih parkova polazi od pretpostavke da je riječ o *složenim rezervatima*. To znači da se režimi zaštite unutar parka ne primjenjuju na jedinstven način, već da se zbog samih unutarnjih razlika i režimi zaštite teritorijalno diferencirano primjenjuju, a što se može osigurati samo prostornim planom. Premda je turizam jedna od temeljnih funkcija nacionalnog parka, autor upozorava da prostor određen kao nacionalni park nije zemljište za neposredno turističko gospodarstvo, pa se prilikom upravljanja njime mora voditi računa o *ekološkom opterećenju* prostora. "Sažetak općih kriterija" kao i "Sažetak prostornog plana nacionalnog parka" poučni su vodiči u tom smislu.

U posebnom prilogu na kraju ove cjeline nalazimo popis dokumenata na kojima se temelje načela čuvanja i uređenja nacionalnih parkova te preporuke II. Svjetske konferencije o nacionalnim parkovima iz 1972. godine.

No bili bismo nepravedni ako bismo se u prikazu knjige zadržali samo na njezinim udžbeničkim ambicijama i kvalitetama.

Budućem čitatelju svakako valja skrenuti pozornost na iznimnu opremljenost knjige fotografijama, slikama, dokumentima. Impresivan broj fotografija (81), od kojih je čak sedamdeset jednoj autor A. Marinović-Uzelac, zorno ilustriraju tekst, ali i svjedoče o dugotrajnom i strasnom istraživanju prostora i stručnom uočavanju njegovih specifičnosti. Osim bibliografije radova, na kraju knjige nalazimo epilog i sažetak na engleskom jeziku, popis slika

(162 fotografije, crteža, kartograma, dijagrama i drugih grafičkih prikaza), tablica (12), nekoliko kraćih izvoda iz recenzija te bilješku o autoru.

Na koncu, riječ je o knjizi koja sažima višegodišnje znanje i iskustvo u bavljenju prostorom i aspektima njegova planiranja i razvijanja. Sistematizirana građa i obilje podataka studentima će olakšati upoznavanje s problematikom, ali će biti i pomoć stručnjacima, u prvom redu profesionalnim planerima i urbanistima. Knjiga je zanimljiva i korisna svima čiji je cilj djelovanja unapređenje prostora i njegovih kvaliteta kao neprocjenjive vrijednosti s kojima valja odgovorno i pomnjivo gospodariti jer su ograničeni i neobnovljivi. A za to je, kao što u Epilogu i sam autor navodi, osim stručnog znanja potrebna i visoka razina socijalne i humanističke kulture.

Anka Mišetić

Hotimir Burger SFERE LJUDSKOGA: KANT, HEGEL I SUVREMENE DISKUSIJE

Prometej, Zagreb, 2001., 318 str.

Knjigom *Sfere ljudskoga* Hotimir Burger kroči teorijskim putovima koje je, kako u predgovoru knjige sâm informira slabije upućene čitatelje, trasirao još prije petnaestak godina. Njegovo bavljenje filozofijsko-antropolojskom problematikom izvire, naime, iz jednog šireg tematsko-problemskog sklopa, koji najpreciznije opisuje naslov: *teorije subjekta i suvremena filozofija*. Svoje najvažnije tekstove o pro-

blematici subjekta Burger je ispisao još tijekom 1980-ih, a sjedinio ih je u knjizi pod naslovom *Subjekt i subjektivnost* (1990.). No, između te knjige, posvećene filozofijskoj teoriji subjekta, i ove najnovije, objavljene jedanaest godina kasnije, kronološki stoji još jedna knjiga posvećena filozofijsko-antropolojskoj tematici. To je *Filozofska antropologija* (objavljena 1993. u poznatom nizu "Enciklopedija filozofskih disciplina" zagrebačke nakladničke kuće *Naprijed*).

U skladu s uzusima i svrhama niza u kojemu se pojavila, *Filozofska antropologija* ponudila je čitateljima vrlo zgusnuti, povijesno-problemski prikaz cjelokupnog razvoja filozofijske antropologije i njezinih pretpostavki u misaonom i općem kulturnom naslijeđu Zapada. Za razliku od takvog, najšireg mogućeg obuhvata, tekstovi skupljeni u knjizi *Sfere ljudskoga* bave se znatno manjim brojem autora – točnije, koncepcijama male "reprezentacije" mislilaca koji su, u općem misaonom i kulturnom kontekstu Zapada, uspjeli artikulirati neke od najtemeljnijih i najdalekosežnijih filozofskih uvida u "fenomen" čovjeka. U taj najuži krug filozofa ušli su, s jedne strane, Kant i Hegel, a s druge strane, mislioci 20. stoljeća, Max Scheler, Arnold Gehlen, Jürgen Habermas, Ernst Bloch, Albert Bazala i Günter Dux.

Međutim, u *Sferama ljudskoga* nije riječ o monografskim tekstovima, odnosno o radovima koji bi bili posvećeni pojedinim misliocima, nego o problemski impostiranim studijama, budući da Burger u njima – na tragu vlastitog razumijevanja problematike subjekta – minuciozno raščlanjuje i komentira krucijalne filozofske uvide u različite "dimenzije", odnosno bitne mogućnosti čovjeka, u njegov "višedimenzionalni bitak". Na takav pristup, uostalom, jasno upućuje i sâm naslov ove knjige. Radi se, dakle, ponajprije o "sferama ljudskoga", o "područjima" postojanja u kojima se čovjek – prema uvidima vrhunske zapadne filozofije – očituje i ozbiljuje kao čovjek. Jer, kako to u predgovoru knjige formulira sâm Burger, čovjek se "kao slobodan manifestira u moralnosti, u povijes-

nosti, u svojoj estetičnosti, u institucijama i utopičnosti, ali i obzirom na svoj odnos spram vremena i drugih momenata zbiljnosti", a "u svakom od ovih ozbiljenja ili dimenzioniranja vlastitoga bitka on je artikuliran i kao subjekt" (str. 7).

Da ne bismo ostali dužni definiciju subjekta – te ključne "figure" moderne epohe, ovdje nakratko posizemo za već spomenutom Burgerovom knjigom *Subjekt i subjektivnost*, u kojoj, dakle, čitamo da subjekt valja misliti kao "sabranošću ljudskih potencija i njihovu koordiniranost s obzirom na neku intenciju", pri čemu "ta intencija može u sadržajnom smislu biti vrlo različita". No, možda najdalekosežniji uvid u narav te ključne moderne konfiguracije treba prepoznati u tvrdnji da "subjekt nije ništa dato, nego stalno u naporu konstitucije... čisti aktivitet" (*Subjekt i subjektivnost*, Globus, Zagreb, 1990., str. 9, 10). Jer iz tog uvida također proizlazi teza da niti čovjekova najvažnija ozbiljenja – ona u likovima moralnosti, povijesnosti, estetičnosti, utopičnosti itd. – nisu zadana i zajamčena, nego ih valja uvijek iznova osvajati, rekonstruirati i rekonstituirati. Na koncu, u toj fluidnosti i nesigurnosti "sfera ljudskoga", ali i cjelokupnog čovjekovog opstanka, zacijelo leže i najvažniji razlozi ozbiljnih poteškoća koje iskravaju pred pokušaje njegova (samo)spoznavanja. Jer, kako je to na drugom mjestu formulirao Burger, "čovjek kao tema samome sebi bježi" (*Filozofska antropologija*, Naprijed, Zagreb, 1993., str. 5).

Moralnost, povijesnost, estetičnost, institucije, utopičnost i odnos spram vremena – to su, prema navedenoj rečenici iz predgovora, glavne sfere ljudskoga oko kojih kruže rasprave i analize u knjizi koja je pred nama. Kako već rekossmo, Burger nji-

hovo filozofijsko značenje ovdje ne tematizira na podlozi opsežnog materijala cjelokupne zapadne filozofije (što je bio slučaj u *Filozofskoj antropologiji*), nego raščlanjujući filozofijsko-antropologijski relevantne koncepcije i teze male "reprezentacije" filozofskih divova, odnosno značajnih filozofa. Kad – pomalo patetično – govorimo o filozofskim divovima, onda, dakako, ponajprije mislimo na Kanta i Hegela, kojima je posvećen najveći dio knjige, koji obuhvaća deset od ukupno šesnaest studija. Drugi dio knjige, pod naslovom "Suvremene diskusije", obuhvaća šest studija koje se bave idejama Schelera, Gehlena, Habermasa, Blocha i Bazale.

No, kako već rekossmo, u *Sferama ljudskoga* imamo posla s problemski impostiranim studijama, koje se usredotočuju na filozofijsko problematiziranje glavnih područja čovjekova samoozbiljenja, pa u svakom od ta dva dijela knjige možemo jasno razabrati dominaciju određenih problemsko-tematskih sklopova, odnosno područja očitovanja ljudskosti. Tako se u prvom dijelu, u studijama o Kantu i Hegelu, uglavnom radi o etičkoj i estetskoj problematici (u obojice) te o tematiziranju "fenomena" čovjekove povijesnosti – što posebice odlikuje Hegelovu filozofiju. U drugom dijelu, u studijama koje raščlanjuju suvremene rasprave, u prvi plan izbijaju problemi institucija (Gehlen, Habermas), odnosa institucija spram utopije (Bloch) te čovjekova odnosa spram vremena (Dux). Posebno mjesto u tom sklopu pripada analizi mišljenja Maxa Schelera, kojeg se uobičajeno drži misliocem koji je izveo tzv. *antropologijski obrat* u suvremenoj filozofiji, a u taj je dio uključena i studija o implicitnoj antropologiji Alberta Bazale.

Na ovdje raspoloživom prostoru, dakako, nije moguće ulaziti u potankosti Burgerovih iscrpnih analiza. Kao i u njegovim prijašnjim tekstovima, i ovdje je riječ o vrlo istančanim raščlambama koje vješto manevriraju između ključnih mjesta u brojnim relevantnim tekstovima i poznavateljski ih povezuju i interpretiraju,

rekonstruirajući genezu pojedinih stajališta i njihove "finalne" oblike. No, kao što je svakom informiranijem čitatelju dobro poznato, u filozofiji se, u pravilu, "nema posla" s neproblematičnim odredištima i ravnim, širokim putovima do jasno određenih odredišta. Tako i Burgerove studije svojom skrupuloznošću uvjerljivo svjedoče o meandrirajućim putovima mišljenja, o sadržajnom bogatstvu i kompleksnosti pojedinih koncepcija i stajališta, odgovarajući na niz važnih pitanja i, u istom potezu, otvarajući mnoga druga. Ovdje, dakako, možemo dotaknuti samo manji dio bogate značenjske i argumentacijske teksture razvijene u tim tekstovima, pa ćemo se ograničiti tek na neke opaske o Burgerovim interpretacijama Kanta i Hegela.

Knjigu *Sfere ljudskoga* otvara studija "Kant i problem antropologije" (str. 11-26), koja je već objavljena u knjizi *Subjekt i subjektivnost*. I ondje se ta studija nalazi na prvome mjestu, kao svojevrsna tematsko-problemska uvertira cijeloj knjizi. Razlozi ponovnog objavljivanja tog teksta i njegova identičnog pozicioniranja u novom kontekstu očito leže u važnosti Kantovih uvida u oba okvira. Drugim riječima, Kantove se ideje i koncepcije, prema Burgeru, pokazuju podjednako važnima i u sklopu teorije subjekta i u sklopu filozofijske antropologije. Štoviše, one na plodotvorne i vrlo poticajne načine povezuju ta dva tematsko-problemska konteksta, koegzistirajući u cjelini Kantova mišljenja, pa bi se "u najmanju ruku moglo... reći da je kritici čistoga uma i kritici praktičkoga uma kao *teoriji subjekta*, koordinirana *antropologija* (ili točnije *antropologije*) kao toj teoriji komplementarno učenje ili čak *istraživanje prirode čovjeka*" (str. 14).

Zato ne čudi činjenica da je Kant filozof kojemu je posvećeno najviše teksto-

va u knjizi koja je pred nama (šest od šesnaest, *plus* jedan tekst koji uspoređuje Kantovo shvaćanje čudoređa s onim u mladoga Hegela): osim općeg dovođenja Kantove filozofije u vezu s problemom antropologije, Burger tematizira mijene u Kantovu shvaćanju etičkoga, problem osjetilnog prikazivanja čudorednih ideja, aktualnost Kantove etike, refleksije te etike u suvremenim etičkim diskusijama i, na koncu, Kantovu zamisao "tehnike prirode".

Kant je, između ostalog, uvjerljivo pokazao da njegovu poznatu formulaciju: "iz tako grbavog drveta od kakvog je sačinjen čovjek ne može se ništa potpuno pravo istesati – valja uzeti potpuno ozbiljno" (str. 14). Ta čovjekova "grbavost" proizlazi iz temeljnog, konstitucijskog rascjepa u njemu, iz njegove neuklonjive podijeljenosti na *empirijsko* i *inteligibilno*, *fenomenalno* i *noumenalno*. Drugim riječima, opreka fenomenalno – noumenalno smjestila se "neugodno... posred samog čovjeka" (str. 37), pa čovjek – po vlastitoj biti – simultano prebiva u dva različita, jasno odvojena "carstva". U sustavu prirode on je *homo phaenomenon* ili *animal rationale*, a kao osoba, tj. kao subjekt moralno-praktičkog uma, on je *homo noumenon*, biće uzdignuto iznad ostalih bića, budući da je svrha po sebi, tj. biće koje, Kantovim riječima, "posjeduje dostojanstvo i jednu apsolutnu unutarnju vrijednost".

Kant nije prvi koji je uvidio taj raskol u čovjeku, ali mu je, podsjeća Burger, dao nove dimenzije te ga je formulirao radikalnije i dalekosežnije od svojih filozofskih prethodnika. Iz nemogućnosti ustanovljivanja veze između empirijskog i inteligibilnog čovjeka proizlaze glavne poteškoće Kantove pozicije, a njegovo se mišljenje rastvorilo na nekoliko konkurirajućih verzija ili antropologija čovjeka. No, Kantova dosljednost i intelektualno poštenje bili su na razini njegove genijalnosti, pa te pukotine nikad nisu umjetno ili nasilno premošćivane, a njegovo "mišljenje u cjelini pokazuje se kao do aporetičnosti i teorijske čistoće dovedena *svijest o krizi modernoga čovjeka*" (str. 16), tvrdi Burger. Jer temeljna neprilika Kantove filozofije –

"principijelna razdvojenost i konstitucionalna heterogenost moralnoga i spoznavnog subjekta" – zapravo je "neprilika svijeta moderne ili modernoga svijeta" (str. 71), svijeta koji se raspao na uzajamno ravnodušne sfere.

No, Kantova se modernost ne očituje samo u uviđanju i konzekventnom tematiziranju tog rascjepa u biti čovjeka. Kant je, inzistira Burger, "bez sumnje bio moderan čovjek" i "u tom smislu da je znao da mi ljudi nemamo drugo uporište do našega svijeta kao poprišta naše umješnosti, te ideja i projekcija koje nas trebaju voditi" (str. 107). Ta spoznaja njegovo djelo čini izazovnim i poticajnim i za nas današnje – i izvan zabrana strogo filozofijske rasprave, zaključuje Burger.

Ovdje treba spomenuti i Burgerovo tematiziranje značajnih razlika između Kantova i Hegelova shvaćanja čudoređa. Čudoređe je, podsjeća Burger, povijesni i socijalni fenomen koji još uvijek potiče vrlo žive rasprave suvremenih filozofa i socijalnih teoretičara, no svoju "najdramatičniju artikulaciju, pa i preinaku" (str. 108) taj je problemski sklop zadobio upravo u djelima Kanta i Hegela. Štoviše, alternativa između kantovski shvaćenog i hegelovski pretumačenog pojma čudoređa stoji, prema shvaćanju mnogih suvremenih filozofa, u temelju današnjih rasprava između komunitarista i liberala. Bit prijepora leži u sljedećem: prema Kantu, moralnost je stvar *autonome* odluke pojedinca, koja se temelji isključivo na njegovoj slobodi i umnosti (kategorički imperativ); prema Hegelu, kantovski shvaćena moralnost funkcionira kao važna i nezaobilazna osnova ljudske moralne nastrojenosti, ali nije dovoljna, budući da – kao *apstraktna* i *formalna* moralna *samozakonitost* – prijeti jednostranošću, netolerancijom i moral-

nim fanatizmom. Pod čudoređem Hegel, naprotiv, misli sintezu koja nastaje dokidanjem apstraktnog dobra (pravo) i apstraktne moralnosti (etika), pri čemu pod *dokidanjem* – u specifično Hegelovu smislu – nipošto ne treba misliti puku eliminaciju uključenih sastavnica nego ukidanje njihove jednostranosti i apstraktnosti te njihovo očuvanje na višoj, uopćenijoj razini. Stoga čudoređe, prema Hegelu, nije samo stvar uvjerenja, nego se ono također otjelovljuje u objektivnim životnim oblicima (obitelj, građansko društvo, država). Na koncu, za Hegela, naglašava Burger, čudoredno jest sâm "život i kao takvo... ono je naprosto identitet općega i posebnoga" (str. 131). Zato se filozofija čudorednosti ima, riječima mladog Hegela, okrenuti "protiv formalizma i bezličnosti kozmopolitizma, protiv praznine ljudskih prava, ali i protiv jedne ispraznosti neke narodne države i svjetske republike" – jer sve su to samo apstrakcije i formalne ljušture, koje su suprotnost genuinoj životnosti čudorednosti. Zreli je Hegel, dakako, napustio radikalnost tih zahtjeva, no ključna alternativa njegova (sinteza "unutrašnjosti" etike i "izvanjskosti" prava) i Kantova razumijevanja čudorednosti (individualistička autonomna etika) počiva, kako već rekosmo, i u temeljima suvremenih te-orijskih antagoniziranja oko tih pitanja.

Hegelovu filozofiju posebice odlikuje i "ulaženje duha u vremenitost" (str. 186), odnosno tematiziranje čovjekove *povjesnosti*. Štoviše, povjesnost je tema koja sjedinjuje sve bitne aspekte Hegelove filozofije, naglašava Burger. Pod poviješću Hegel misli "poopćavanje života ili bitka" (str. 183), koje se provodi u tri ključne dimenzije: (a) *samosvijest* ili *jastvo* – koje za Hegela već jest nešto *opće*, (b) zajednica odnosno *država* – kao zbiljska sloboda, i (c) *filozofija* – "u stanovitom smislu konačni aspekt poopćavanja" (str. 183). Drugim riječima, povijest se zbiva kao poopćavanje u obliku samorefleksije jastva, u obliku života u zajednici, odnosno državi, a "svojevrsni vrhunac" ima ona "u samoj filozofiji odnosno u njenoj povijesti koja završava 'poumljenjem' univerzuma, oz-

biljenjem uma u njemu i oblikovanjem harmonije između prirodnoga i duhovnoga univerzuma" (str. 192).

Hegel je, kako uvjerljivo pokazuje Burger, povjesnost koncipirao "oko subjekta određenog kao 'mi'", a taj subjekt – kao *produktivnost* "samosvjesne umnosti", koja je okrenuta spram tradicije, drugih kultura i prirode – funkcionira kao "*čisti produktivitet*" (str. 192), koji se artikulira u igri između duha svijeta, narodnog duha i apsolutnog duha, a u povijesti se udomljuje refleksijom. Ta je proizvodnost *apsolutna*, odnosno ona ima svrhu u samoj sebi. Zato se ona spram svojih relata (tradicije, drugih kultura i prirode) ne odnosi s dužnim poštovanjem, brigom i nježnošću, nego ih, kako to formulira Burger, silovito zaposjeda i preobražava radi vlastitog udomljenja u povijesnom životu – isključivo prema vlastitoj mjeri (iz čega, kako je pokazao M. Riedel, također slijedi da za Hegela u strogom smislu *jest* samo sadašnjost). Posthegelovsko je doba upravo u tom Hegelovu produktivizmu otkrilo, i u filozofijama različitih orijentacija dalje plodotvorno aktiviralo, dva bitna momenta: *nihilizam* (krajem 19. i početkom 20. stoljeća) i sklop *budućnost – moguće*.

No, danas također "imamo osnove za tvrdnju da je većina bitnih implikacija Hegelova stavka 'što mi jesmo, jesmo ujedno povijesno' postala upitnom u svome apodiktičkome značenju" (str. 194), ustvrđuje Burger. Ponajprije, upitnom je postala već i osnovna ideja povjesnosti kao poopćivanja, a osporenom se našla i čovjeku pripisana *umnost*, pa ni filozofija u današnjem svijetu više nema ono mjesto koje je imala u Hegelovo doba – skroz-naskroz su dvojbene i njezina povijesnost i sposobnost harmoniziranja pri-

rodnog i duhovnog univerzuma. Čak je i opći smisao povijesti danas "ispražnjen i lišen svoje moguće veličine", odnosno "povijesnost je... izgubila svoj početak i kraj" (str. 195), pa tako nema nikakvog smisla govoriti niti o iskonu niti o cilju povijesti. No, sve to, prema Burgeru, ipak ne znači da treba posve odustati od hegelovski shvaćene povjesnosti. Ona, naprotiv, za nas današnje "može i mora... važiti kao deziderat, kao trebanje i kao dugoročna zadaća, kao intencija koju se ne smije zapustiti, ali koja isto tako ni na koji način i ničime nije osigurana" (str. 195), zaključuje Burger.

Čovjeku, dakle, nema druge nego i dalje nepokolebljivo nastojati oko vlastite ljudskosti. U tom neizbježnu i neodgodivu "poslu" on, međutim, nema nikakvih jamstava, jer, kako je to jasno vidio već Kant, "mi ljudi nemamo drugo uporište do našega svijeta kao poprišta naše umješnosti, te ideja i projekcija koje nas trebaju voditi" (str. 107). Budući da, kako je to Burger formulirao još u *Filozofskoj antropologiji*, "čovjek kao tema samome sebi bježi", i budući da mudri Sofoklo nije pogriješio kad je prije dvije i pol tisuće godina ustvrdio kako "ima mnogo grozota ali ništa nije strašnije od čovjeka" (prema: *Filozofska antropologija*, str. 38), onda je u (sizifovskim?) nastojanjima oko ljudskosti dobrodošla svaka moguća pomoć. Usudujemo se, zajedno s Burgerom, ustvrditi da u tom sklopu filozofiji sigurno ne pripada najmanje važno mjesto. U tekstovima okupljenim u knjizi *Sfere ljudskoga* Burger ne samo da vrsno interpretira nezaobilazne uvide velike zapadne filozofije nego, u istom mahu, uvjerljivo demonstrira jedini način na koji se filozofija iz prošlih stoljeća može "natjerati" da jasno i razgovjetno progovori i nama današnjima. Ta se metoda – nepopularna i marginalizirana u vremenima površne ubrzanosti i "konzumacije" gomile "važnih" "informacija" – svodi na staru filozofsku vještinu bliskog prijateljevanja s tekstom, na njegovu strpljivu i minucioznu raščlambu, koja u naporu opetovanog iščitavanja uspijeva iz gu-

stih tekstura "arhaičnog" i zahtjevnog stila i jezika izdvojiti ono što nikad ne zastarijeva.

Zdenko Zeman

Jasenska Kodrnja NIMFE, MUZE, EURINOME Društveni položaj umjetnica u Hrvatskoj

---

Alinea Zagreb, 2001., 255 str.

Zanimljiva knjiga Jasenke Kodrnje *Nimfe, Muze, Eurinome, Društveni položaj umjetnica u Hrvatskoj* (Alinea, Zagreb, 2001.), nastala je kao plod socioloških istraživanja društvenog položaja umjetnica u Hrvatskoj. Obilježena je feminističkim pristupom: viđena prije svega njihovim očima, iz njihova motrišta i perspektive. Teze ove knjige jednim su dijelom proizašle iz rezultata autoričina prethodnog istraživanja, "Umjetnik u društvenom kontekstu" iz 1979./80. godine (J. Kodrnja, 1985.). Navedena obilježja u tom istraživanju, i izrazito nezadovoljstvo umjetnicâ kulturnom politikom, naveli su autoricu na pomisao da su umjetnice nešto drugo (osim što su brojčano manje zastupljen dio umjetničke populacije), poseban subjekt koji valja posebno tretirati i dodatno ispitati (str. 16).

U prethodnom istraživanju osnovna je tehnika bila anketa provedena na reprezentativnom uzorku svih umjetnika tadašnje SR Hrvatske. U istraživanju za ovu knjigu autorica je odabrala neproporcionalni stratificirani uzorak (R. Supek, 1968.), koji omogućuje prezentaciju svih struktu-

ra, dakle i onih slabo zastupljenih. Znači, 30 umjetnica (iz 15 umjetničkih udruga) aktivno je sudjelovalo u istraživanju, jer je autorica koristila i kvalitativnu metodu – intervju, tako da su postale subjekti u stvaranju knjige o sebi.

Pitanja u intervjuima bila su vezana uz percepciju njihove vlastite osobnosti, motivacije, dileme i proturječja na relaciji umjetnost – privatnost, obiteljska i društvena ograničenja. Postavljen je niz pitanja osobne naravi, s pomoću kojih su se umjetnice mogle prepoznati kao poseban subjekt. Ukratko, ova knjiga je vrijedna i iznimna jer sadrži njihove autentične riječi o temama koje zadiru u svakodnevicu, ali i interpretaciju onoga što stoji iza riječi (onoga što su neartikulirani, potisnuti, latentni sadržaji i osjećaji) – da bi se omogućilo iskazivanje specifičnog ženskog iskustva.

Intrigantan, iako neobičan naziv knjige upućuje na to da je autorica koristila antičke predloške, iščitavajući ženske likove unutar mitologije, i da je knjiga L. Irigarayova, *Ja ti mi. Za kulturu razlike*, koja upravo sugerira da mitologiju treba ponovno iščitavati, utjecala na autoričin pristup temi. Naime, u likovima koji su spomenuti u knjizi "sistematizirane su različite strategije kojima umjetnice nastoje utjecati na svoj društveni položaj i doživljaje sličnosti i različitosti u odnosu na svoje muške kolege" (N. Čaćinović). Tipovi likova primjenjivani su varijabilno, prema potrebi i ovisno o temi, ali primarno su razmatrane nimfe, muze i Eurinome, sukladno s naslovom knjige. Dodatno autorica napominje kako ne postoji "čisti" tip, nego se u jednoj osobi može isprepletati više njih.

Ukratko, *tip nimfe* simbolizira umjetnice svakodnevce, "one koje umjetnost žive". Žive u nehijerarhijskom svijetu, u prirodi, u skladu s prirodom i njihova je umjetnost integrirana u svakodnevicu. Plešu i pjevaju zbog užitka, a ne afirmacije, ne traže posebna priznanja, ne teže usavršavanju umijeća ni posebnoj kvaliteti izvođenja. Unutarnja motivacija uključuje

ljubav, užitak, osobni maksimum i osobno definirane ciljeve. *Tip muze* označuje profesionalne umjetnice, odnosno umjetnost specijaliziranu po djelatnostima, izdvojevu iz svakodnevice. Istaknuta svojstva muza su hijerarhičnost, natjecateljstvo, isključivost, težnja visokoj kvaliteti i preciznim kriterijima. Vanjska motivacija uključuje društvena postignuća, priznanja, visoku kvalitetu i profesionalnost. *Tip Eurinome* daje mogućnost da žene ponovno postanu subjekt u umjetnosti i u životu. Njegova istaknuta svojstva jesu: primarna i cjelovita kreativnost kroz ples (rađanje, estetika, erotika), umjetnost integrirana u univerzum (1. verzija); sukcesivna degradacija, zaborav (2., 3. i 4. verzija); preporod (verzija u nastajanju).

Autorica je, da bi utvrdila prisutnost žena (kao subjekata) u umjetnosti, prikupila i obradila objektivne podatke iz različitih izvora (publikacije, institucije), usmjereno na specifičan kontekst Republike Hrvatske, ujedno ih uspoređujući sa stanjem u Njemačkoj. Uvjerljivo, na primjer, pokazuje da su u reprezentativnoj, visokoj ili elitnoj umjetnosti umjetnice minimalno prisutne ili ih nema – kao potisnute, degradirane Eurinome. U čitankama objavljenim potkraj devedesetih, koje su predviđene za četverogodišnje gimnazijsko školovanje u Hrvatskoj, obrađene su ukupno tri književnice, a dvije su spomenute (jedna rečenicom, a druga prezentiranom bajkom). Ili: u *Leksikonu hrvatske književnosti* (1998.) obrađeno je 78 književnika, od čega 75 muškaraca i samo tri žene. Žalosno i zanimljivo: na papirnatom novcu i kovanicama, kao simbolu nacionalnog identiteta, u novonastaloj Hrvatskoj, nema niti jednog ženskog lika.

Na akademskoj razini, u posljednjih deset godina žene se opredjeljuju za a-

kademska umjetnička naobrazbu u velikom, natpolovičnom broju (57%), uz napomenu da dobivaju diplomu s nazivom zvanja ispisanom u muškom rodu (glumice su jedina iznimka). Međutim, njihova zastupljenost u akademskoj strukturi (15%) pokazuje da se stvari nakon studija drukčije razvijaju. Između ostalog, autorica navodi da je 60% umjetnica nezaposleno. S druge strane, zamjećuje se veća zastupljenost umjetnica u odnosu prema prethodnom razdoblju u apsolutnom i relativnom iznosu (broj se povećao s 25% 1979. na 35% 1998. godine). Usporedimo li postotak ukupno nagrađenih umjetnica nagradom "Vladimir Nazor" (13%) s ukupnim postotkom umjetnica u Hrvatskoj, primjećujemo nerazmjernost, jer se umjetnice i u relativnom i u apsolutnom odnosu manje nagrađuju. Također se uočava da je u Hrvatskoj u svim djelatnostima (udrugama) porast apsolutnog broja članova, ali i relativnog u većini. Međutim, što se tiče funkcija u umjetničkim udrugama, žene su najprisutnije u kategoriji tajnika, a najmanje u kategoriji predsjednika, i ti podaci ilustriraju da prisutnost žena u umjetnosti obilježava njihova hijerarhijski podređena, zapravo marginalna pozicija.

Autorica zaključuje kako su žene najviše prisutne ondje gdje sebe vide kao žene i gdje ih drugi tako vide, a najmanje tamo gdje se traži maksimalno istaknuto autorstvo: skladanje, redateljstvo, snimanje... (istaknutog simboličkog značenja, s posljedicama mogućega umjetničkog uspjeha i društvenog priznanja). Drugim riječima, prisutne su u području reproduktivne umjetnosti i umjetnosti pokreta tijela, a najmanje u području autorske umjetnosti, koja pretpostavlja snažan (muški) identitet i subjektivitet (str. 102).

Nesumnjivo, umjetnice grade svoj identitet kroz konfliktne i ambivalentne obrasce i autorica uspješno prezentira kako su istodobno sklone identifikaciji na način muza i na način nimfa: njihove su reakcije često konfuzne, kontradiktorne i suprotstavljene. U mnogima su od njih često istodobno i mala muza i mala nimfa, koje se privremeno manje ili više aktivira-

ju, suprotstavljaju i potiskuju (str. 221). Povezano s doživljajem identiteta, većina sugovornica u ovom istraživanju imala je svijest o unošenju (upisivanju) ženskosti u umjetničku kreaciju. Stavovi se iskazuju: "upisujem iskustva ženskog roda"; ili, to je "normalno" jer "čovjek unosi što jest, pa unosi i svoj spol"; ili, "razlika je u temi, emociji, i u energiji". Autorica potvrđuje da su to stavovi svojstveni umjetnicama i pripadnicama svih mitoloških tipova, koje svjesno ostvaruju snažan ženski identitet (nimfe, Eurinome prve verzije, Kirke, sirene).

Međutim, na pitanje može li se govoriti o ženskoj umjetnosti, odgovori u čestu bili male rasprave sugovornica sa samima sobom, tijekom kojih su preispitivale svoje ponekad neosviještene ili kontradiktorne stavove. Jedan broj ispitanica smatra da bi prihvaćanje "ženske umjetnosti" značilo njezinu još veću marginalizaciju i niži status i stoga tu zamisao odbacuju. Takve bi podjele dovele do: "veličanja muške umjetnosti", "preziranja" i "getoizacije" ženske umjetnosti, zbog toga one "to ne vole", ne vole dijeljenje, to im je strano, spol je nebitan, to ih podsjeća na druge podjele (rasne) itd. (str. 194).

Jasno je iz ovoga istraživanja da pitanje roda postaje prioritetno i nezaobilazno, jer kategorija roda u umjetnosti omogućuje sagledavanje cjelokupne patrijarhalne umjetničke prakse obilježene dominacijom jednog roda. Naime, autorica točno ističe da kreativnost utemeljena na ženskoj različitosti, njihova snaga ("moć za žene") i projekt ("bivanje ženom") rezultira umjetnošću koja nosi ženske, donedavno potisnute, još nepoznate, ali u odnosu na postojeću umjetnost različite oznake.

Nakon čitanja ove knjige, čini mi se da je evidentno i važno: i) biti svjestan načina na koje su ženske umjetnice potisnute i diskriminirane u Hrvatskoj; ii) prepoznati potencijal žena – vrijednosti njihovih specifičnosti i posebnosti, odnosno njihove ženske razlike; i iii) utvrđivati modele kulturne politike koji će pratiti i promovirati njihovu kreativnost i vitalnost.

Lynette Šikić Mićanović

Ivan Cifrić OKOLIŠ I ODRŽIVI RAZVOJ – UGROŽENOST OKOLIŠA I ESTETIKA KRAJOLIKA

Biblioteka Razvoj i okoliš, HSD i Zavod za sociologiju FF-a u Zagrebu, Zagreb, 2002., 261 str.

Knjigom *Okoliš i održivi razvoj* Ivan Cifrić samo je dodatno utvrdio svoju poziciju jednog od najupornijih i najplodnijih autora koji se bave sve popularnijom idejom održivog razvoja. U slučaju konkretne knjige "popularno" ne treba shvatiti kao površno i prolazno, već dapače, kao pokušaj znanstvenika da pri promišljanju društvenih problema naglasi njihovu međupovezanost, čak i kada to na prvi pogled ne izgleda tako. Za svaku pohvalu je što nam se nudi čitava isprepletena mreža između globalizacije, održivog razvoja, zagađivanja seoskog okoliša, ratova i našeg neodgovornog ponašanja, strategija zaštite okoliša, pa i estetike ruralnog krajolika.

U prvom dijelu knjige, *Globalizacija, okoliš i održivi razvoj*, autor ističe dihotomiju između pozitivnih i negativnih posljedica globalizacije. S jedne strane imamo, zahvaljujući uglavnom tehnološkoj revoluciji, sve veću globalnu povezanost i komunikaciju između ljudi te svijest o zajedničkom, istom planetu i odgovornosti za postupke kojim ga uništavamo. S druge pak strane socijalna i ekološka degra-

dacija društva nije zaustavljena unazad dvadesetak godina – upravo suprotno, a s nemogućim balansiranjem između terora i terorizma čini se da se situacija i dodatno pogoršava, pa nam, pogotovo danas, posebno upada u oči "socijalna nesigurnost koja vodi u apatiju" (str. 16). Dodali bismo – i povlačenje aktivnog pojedinca, odnosno građanina u izolirani svijet potrošačke oaze, koji doduše privlači, ali pri čemu se cijeli spektar odlučivanja o sudbini tih istih izbjeglica (ili prognanika, možda) izvlači iz njihova obzora i moći odlučivanja. Tu autor knjige dolazi do Herberta Gruhla (str. 39) i njegove teze kako je "industrijska civilizacija 'babilonska kula' u kojoj dominiraju eksperti koji se već odavno ne razumiju. Tu imamo po Gruhlu dva rješenja: jedno je čekanje da se ta kula sama od sebe uruši, pri čemu će poginuti milijarde ljudi, a drugo je postepeno rušenje kule od vrha prema dnu. Trenutno u popriličnom opsegu svjedočimo prvom rješenju, dok bi nam za drugo bila potrebna nova društvena etika koja će se suprotstaviti materijalnim vrijednostima, 'fanaticima rasta' i 'ratnim huškačima'...". Tu novu etiku za velik broj ljudi koji dolaze iz ekoloških i civilnih pokreta, znanstvenog i vladinog sektora, sve više iz biznisa i korporativnog sektora, pa i za samu javnost, predstavlja koncept održivog razvoja, koji autor na više mjesta problematizira i predstavlja njegova različita shvaćanja, razumijevanja, pa i moguće unutrašnje aporije. Autor nam predstavlja u tom duhu čitav niz eko-socijalnih alternativa postojećem nasilničkom neoliberalnom obrascu, koje se mogu sumirati pod neorousseauovska traganja za društvenim ugovorima koji bi pomirili ekonomiju i zaštitu okoliša i ljudskog zdravlja (str. 82).

U drugom poglavlju, *Zagađivanje i zaštita okoliša*, autor se "prebacuje" na lokalni kontekst ugrožavanja seoskog okoliša, ali i tu treba naglasiti da – kada je riječ o zagađivanju i uništavanju seoskog okoliša – govorimo o globalnom fenomenu. To nas ne treba čuditi jer je gotovo uvijek na globalnom nivou "zagađivanje posljedica paradigme razvoja". Autor tu niže najčešće faktore uništavanja seoskog okoliša u proteklih pola stoljeća: nekontrolirana sječa šuma, erozije zemljišta, razvoj industrije, širenje naselja, kemizacija u poljoprivredi, veliki poljoprivredni kompleksi i hidromelioracija, neuređena odlagališta, standard kućanstva, zagađivanje rijeka, požari, prekogranični utjecaji globalnih klimatskih promjena te biogusarstvo i genetski eksperimenti. Hrvatska je imala i dodatni problem rata, od kojeg vjerojatno nema ništa destruktivnije za ljude i prirodu. Osim direktnih i odmah vidljivih posljedica poput razaranja okoliša i ubijanja ljudi, posredno se kao problem pojavljivalo i neomogućeno i neorganizirano odlaganje komunalnog i drugog otpada, a zapuštenost polja zbog agresije, odlaska ljudi i miniranih površina dodatno je pogoršalo stanje. Ovo potonje i danas opterećuje Hrvatsku, jer se time "ograničava obnova gospodarstva, obrada zemlje i socijalni život" (str. 123). Autor također ističe i posljedice: ugrožavanje biološke raznolikosti, dugoročni negativni utjecaj na uvjete razvoja, indirektni utjecaji poput promjene estetike krajolika i ekološki troškovi. Pozitivni procesi koje autor nabraja, u Hrvatskoj su još uvijek nepovezani i preslabi (što ima veze s još uvijek nedovoljnom participacijom stanovništva), a tu možemo izdvojiti: osnivanje ekoloških udruga (kao dokaz toj nepovezanosti i kaotičnosti mogu nam poslužiti i različiti podatci o broju ekoloških udruga, koji se, ovisno o autorima, kreću u rasponu od 50-ak do 200) (str. 118-119), institucionalne mjere, razvoj ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj, ekološku edukaciju te povezivanje razvoja i zaštite okoliša. Autor sa žaljenjem konstatira kako je na proces oblikovanja

civilnog društva više utjecalo pogoršavanje stanja u okolišu, a manje teorijska ekološka paradigma ili koncept održivog razvoja (str. 133).

U trećem poglavlju, *Estetika ruralnog krajolika*, autor nas upozorava kako ukupnu sliku svakog krajolika uz prirodni pečat čini i onaj kulturni. Bogatstvo Hrvatske zaista je u njezinoj bioraznolikosti, pri čemu možemo izdvojiti "tri kulturno-krajolična arhetipa" (planina, ravnica i terasa) (str. 196), od kojih svaki zahtijeva drugačije kriterije vrednovanja i važnosti u ukupnoj slici. No autor još upozorava da to bioraznoliko bogatstvo i razgranatost krajolika može u sebi sadržavati zamku, pri čemu ističe kako se ne bi trebalo zavaravati u tom bogatstvu i "prepustiti se rutinskim radnjama, strateškoj ekološkoj letargiji ili nedorečenosti propisa i standarda..." (str. 162). Ovdje samo skrećemo pozornost kako se ne bismo trebali uspraviti u samozadovoljstvu prelijepo opće slike, koju onda, navodno iznenada i neočekivano, razbijaju u krhotine konkretni ekološki incidenti, kojih je u Hrvatskoj sve više. Ovdje je još potrebno dodati kako autor aspekte vrednovanja prirode dijeli na: ekonomske, ekološke i estetske (str. 202). Naravno, ta tri tipa vrednovanja često su u sukobu i neravnoteži. Postavlja se problem ekonomske procjenjivosti prirode, premda i same ekološke organizacije počinju izračunavati ekonomsku vrijednost naših ekosustava, upravo kako bi dobivenim velikim brojkama dokazale njihovu neprocjenjivost. Posebno je interesantan pristup estetskom zagađivanju krajolika, posebice onog ruralnog, što je zasigurno područje o kojem će se u Hrvatskoj još mnogo toga reći. Autor problematizira naš doživljaj estetskog zagađenja ovisno o

našim etičkim vrijednostima, emocionalnim sadržajima i asocijativnim mehanizmima.

Ostaje nam zaključiti kako koncept održivog razvoja sve više ulazi u središte naše pozornosti, od '70-ih godina prošlog stoljeća naovamo. Od tada su se napisala brojna djela i publikacije o toj temi, organizirale mnoge konferencije na lokalnom i globalnom nivou te održali brojni govori održivom razvoju u čast. Sve to, naime, očito nije bilo dovoljno da i danas jedna knjiga na tu temu ne započne konstatacijom kako je čovjek zakoračio u dugoročne krize, između kojih možemo izdvojiti socijalnoekološku, odnosno kako je neprimjereno ponašanje prema prirodi odraz i neprimjerenog ponašanja prema samima sebi (str. 7).

Dražen Šimleša

HRVATSKA POLITIKA 1990.-2000.

Uredila Mirjana Kasapović

Fakultet političkih znanosti Zagreb, 2001. – Biblioteka Politička misao, Hrvatska politologija, 1, 366 str.

Zbornik *Hrvatska politika 1990.-2000.* rezultat je desetogodišnjeg rada skupine istraživača na znanstvenom projektu *Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj 1989.-2000.* (FPZ, Zg), koji se bavio empirijskim istraživanjima parlamentarnih izbora u Hrvatskoj 1990., 1992., 1995., 2000. te izbora za drugi dom parlamenta i lokalnih izbora 1997. Po riječima urednice Mirjane Kasapović, zbornik predstavlja "prvu sintetsku studiju, koja nastoji objediniti i interpretirati nalaze i spoznaje proteklog desetljetnog proučavanja izbora, političkih stranaka i parlamenta u Hrvatskoj", ne analizirajući sadržaj političkih odluka, već upravo one elemente političkog sustava koji su omogućili pretvaranje nominalno demokratskog sustava u autoritarni. Zbornik je podijeljen na tri cjeline.

Prvu, *Izbori i izborna politika*, čine dvije studije. U prvoj, *Demokratska konsolidacija i izborna politika u Hrvatskoj 1990.-2000.*, autorica Mirjana Kasapović smatra kako se tijekom desetljeća zapravo mijenjao teorijsko-analitički okvir u kojem se raspravljalo o Hrvatskoj. Iako je Hrvatska na početku svoje tranzicije imala vrlo povoljne preduvjete za promjene, većina autora koji su analizirali transformacijske procese u Hrvatskoj ocijenili su ih negativno. Nastojeći utvrditi jesu li takva vrednovanja opravdana, autorica analizira dvije razine hrvatske politike: normativno-institucionalnu i djelovanje glavnih političkih aktera te zaključuje da su upravo ustavna rješenja kojima je uređen odnos među glavnim političkim institucijama otvorila prostor za stjecanje dominantne pozicije predsjednika države u političkom životu.

Razmatrajući institucionalnu dimenziju hrvatske izborne politike u promatranom razdoblju, autorica navodi njezina bitna obilježja – hiperelektoralizam (česti izbori skraćivali su mandat Zastupničkom domu Sabora s četiri na, u prosjeku, dvije i pol godine) i snažni institucionalni reformizam (za četiri izborna ciklusa za prvi dom parlamenta promijenjeni su svi glavni modeli sustava izbora).

Autorica smatra da su u proteklih deset godina demokratske tranzicije u Hrvatskoj na sporo konsolidiranje stranačkog sustava najizrazitije utjecali: promjenjiva struktura rascjepa, stalne promjene pravila izbornog nadmetanja i česta frakcioniranja stranaka. Ipak, kako kaže, može se govoriti o stanovitoj razini njegove konsolidacije, jer su četiri ciklusa parlamentarnih izbora provedena mirno, bez nasilja, uz mirnu smjenu stranaka na vlasti i prihvaćanje parlamentarnih pravila igre u većine stanovništva.

U studiji *Izborna geografija kao aspekt izborne politike u Hrvatskoj*, Vlatko Cvrtilo bavi se hrvatskom izbornom politikom na području podjele na izborne jedinice, a u svom je radu posebno usmjeren na to kako se provodilo načelo pravedne podjele teritorija tijekom izbora za Zastupnički dom Sabora 1992., 1995. i 2000.

Autor smatra da pri analizi izbora za Hrvatski sabor, u posljednjih deset godina, treba uvažiti nekoliko čimbenika – društveni okvir, način biranja zastupnika, postupak pretvaranja glasova u mandate, regionalne i sociodemografske značajke kao i način određivanja izbornih jedinica. Zaključuje da su izborne jedinice za izbor zastupnika u Zastupnički dom Sabora u analiziranom razdoblju mijenjale oblik u svakom izbornom ciklusu. Ustavne odredbe bile su vrlo općenite i otvarale su mogućnost političkog manipuliranja, pa ih je vladajuća stranka mijenjala u skladu s vlastitim procjenama i potrebama. Pri određivanju izbornih jedinica u svakom izbornom ciklusu HDZ je "miješao" urbana i ruralna područja, što mu je omogućivalo osvajanje mandata i u područjima gdje nije imao osobitu izbornu potporu.

Drugu cjelinu, *Političke stranke i stranački sustav*, čine tri studije. U prvoj, *Političko ponašanje birača u izborima 1990.-2000.*, Ivan Šiber analizira razloge političkog opredjeljenja birača u Hrvatskoj. Svoju studiju temelji na empirijskom istraživanju izbornog ponašanja birača u protekla četiri izborna ciklusa (1990., 1992., 1995., 2000.), koje je provedeno na FPZ-u u Zagrebu, analizirajući pritom utjecaj različitih čimbenika.

Autor smatra da su na izbornu ponašanje hrvatskih birača u proteklom desetljeću bitno utjecale "trajne i dobro strukturirane vrijednosne orijentacije", pri čemu su religioznost, samoidentifikacija birača na osi lijevo-desno i njihovo mjesto na dimenziji liberalno-konzervativno bile vrlo značajne. Pokazalo se da birači još nisu dovoljno osjetljivi na programe stranaka koji nude konkretno rješavanje društvenih problema, pa stoga i stranke ulažu

manje napora da bi se predstavile na tom polju. Rezultati istraživanja nisu potvrdili pretpostavku da će s vremenom jačati socijalno-interesna utemeljenost biračkog tijela pojedinih stranaka. Još uvijek su u izbornim opredjeljenjima dominantnije razlike u modernističko-tradicionalnim varijablama nego u varijablama koje se tiču socijalnih i gospodarskih odnosa. Analiza izbora 2000. pokazuje da je temeljni motiv izlaska na izbore u birača oporbe bio smjena HDZ-a, dok je motiv birača HDZ-a bio sprečavanje povratka komunistâ na vlast.

U studiji *Struktura biračkog tijela i političke promjene u siječanjskim izborima 2000.* Nenad Zakošek analizira uzroke političkog obrata u biračkom tijelu na posljednjim parlamentarnim izborima s obzirom na dulje razdoblje razmjerno stabilnih stranačkih preferencija i volatlnosti birača.

Izbori 2000. rezultirali su značajnim pomacima u hrvatskom biračkom tijelu. Navedene promjene autor objašnjava teorijom strukturnih rascjepa. Stranački sustav tijekom devedesetih bio je determiniran dvama rascjepima: teritorijalno-kulturnim (pitanje stvaranja samostalne hrvatske države) i ideološko-kulturnim (sukobljivanje religioznih i sekularnih, kao i ideoloških i moralnih nazora), što autor objašnjava činjenicom da je u uvjetima postojanja etničkog sukoba jačao "nacionalistički, katoličko-tradicionalistički" birački segment kao osnova stabilne biračke potpore HDZ-a. Na izborima 2000. došlo je do duboke političke promjene kao posljedice socioekonomskog rascjepa. Međutim, ovakav trend ne mora se nastaviti u budućnosti. Autor smatra da o budućem gospodarskom razvitku hrvatskog društva ovisi hoće li socioekonomski rascjep ublažiti ideološke podjele i tako poticati razvoj novog stranačkog sustava ili će pro-

dubiti još uvijek prisutne podjele i logiku formiranja stranačkog sustava iz devedesetih.

Treća studija, autora Gorana Čulara, *Vrste stranačke kompeticije i razvoj stranačkog sustava*, razmatra način nastanka, narav i odnose među političkim strankama u Hrvatskoj. Poštujući dva kriterija – dosegnutu razinu oblikovanja i stabilizacije političkih stranaka te narav stranačke kompeticije, autor u dosadašnjem razvoju stranačkog sustava prepoznaje tri razvojne faze: formativna (1989.-1991.), stabilizacijska (1992.-1995.) i konfrontacijska (1995.-2000.).

U periodu 1989.-1991., dakle u formativnoj fazi, manifestirao se temeljni politički rascjep – problem odnosa prema jugoslavenskoj zajednici, koji je najviše i utjecao na odnos birača prema političkim strankama. Bez obzira na stranačke podjele i spajanja, što su iskusile sve političke stranke na hrvatskoj stranačkoj sceni, može se reći da je faza stabilizacije nastupila već 1992. Autor smatra da nakon 1995. nastaje snažan politički rascjep između vladajuće stranke i opozicijskih stranaka (faza konfrontacije), koji se zapravo umnogome oslanja na postojeće ideologijske rascjepe. Ova faza, naglašuje autor, odlikuje se povećanom suradnjom opozicijskih stranaka, stvaranjem novih izbornih strategija i stvaranjem "prevelike poslijeizborne koalicije", u kojoj birači zapravo nisu birali između više stranaka nego između dviju alternativa.

Autor na kraju svoje studije zaključuje da nakon 2000. u Hrvatskoj više nije na djelu predominantni stranački sustav. Smatra da se postupno stvaraju uvjeti za egzistiranje umjerenog ili polariziranog višestranačja, što ipak ovisi o stupnju konsolidacije demokracije, uspješnosti vladajuće koalicije, novim koalicijskim strategijama manjih stranaka, ali i o izbornom zakonodavstvu koje bi omogućilo da se "stranački sustav ubuduće ne razvija u znaku naizmjeničnih višegodišnjih dominantnih položaja lijevih odnosno desnih stranaka".

Treća cjelina, *Sabor i javne politike: tri studije slučaja*, analizira procese političkog odlučivanja u Saboru na primjerima triju "civilnih" politika – proračunskoj, ekološkoj i ženskoj, koje u proteklom desetljeću nisu bile u žarištu interesa vladajuće elite, ali, kako kaže urednica Mirjana Kasapović, odabrane su namjerno jer "pretpostavili smo da će ubuduće upravo ta vrsta javnih politika biti sve značajnija u hrvatskom društvu, te da stoga začeci njihova oblikovanja u demokratskim političkim procesima mogu biti indikativni za cjelokupnu političku praksu".

U studiji *Proračunska politika Sabora* Zdravko Petak analizira proračunsku politiku hrvatskog parlamenta, sagledavajući proračun kao politički dokument koji odražava buduće poteze vlasti i njezine prioritete, ali postaje i sredstvo demokratske odgovornosti vlade prema građanima, jer odražava preferencije građana prema raznim oblicima oporezivanja i usmjerivanja javnog novca.

Polazeći od inkrementalističkog pristupa, tipičnog za zapadne demokracije, koji proces političkog odlučivanja o proračunu sagledava kao umjereno, postupno i nadzirano povećanje proračunskih stavki, autor zaključuje da se spomenutim pristupom ne može na zadovoljavajući način objasniti proračunski proces u Hrvatskoj. Autor smatra da je za objašnjenje proračunskog procesa u Hrvatskoj mnogo primjereniji pristup koji u središte razmatranja postavlja ulogu "neobuzdane političke moći" i političku samovolju, koja pri donošenju odluka o državnom proračunu, kao jednoj od ključnih političkih odluka, gotovo uklanja utjecaj institucija građanskog društva (udruga poslodavaca, gospodarskih i obrtničkih komora, strukov-

nih udruženja itd.). Kontrolna funkcija političke opozicije gotovo da ne postoji, jer ona pokazuje manje-više ista stajališta kao i vlast. Preveliku javnu potrošnju i njezinu neodgovarajuću strukturu u takvim uvjetima može zaustaviti samo izvanjski, međunarodni akter, što smo u Hrvatskoj i iskusili pri usvajanju državnog proračuna za 2001., koji je smanjen za nešto više od tri milijarde kuna upravo na zahtjev MMF-a. Ipak, autor zaključuje da će politika proračunskog procesa uskoro u Hrvatskoj početi dobivati obrise koji su tipični za proračunske politike razvijenih zemalja.

U studiji *Politika Sabora u zaštiti okoliša* Inge Perko Šeparović analizira narav, ciljeve i sredstva politike zaštite okoliša i održivog razvoja parlamentarnih i vladinih tijela, kao i utjecaj pojedinih aktera u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti na oblikovanje te politike.

Autorica smatra da politika zaštite okoliša nije bila predmetom velikog interesa političkih aktera u okviru zakonodavne i izvršne vlasti, iako su oni, zapravo, u proteklom desetljeću bili i jedini nositelji inicijativa kojima je započinjao proces oblikovanja politike zaštite okoliša. Iscrpno analizirajući donošenje najvažnijih zakona u ovom području (Zakon o zaštiti okoliša, njegove izmjene i dopune, Zakon o otpadu), kao i Strategije prostornog uređenja RH, autorica zaključuje da se u promatranom razdoblju sve više marginalizirala uloga parlamenta, a jačala uloga resornog ministarstva kao glavnog tvorca politike Vlade. Međutim ulogu Vlade u procesu političkog odlučivanja o zaštiti okoliša i održivog razvoja vrednuje loše, smatrajući da se vodila kratkoročnim interesima i u skladu s tim postigla tek djelomična rješenja, te izražava nadu da će se ipak u parlamentu, kao najpozvanijoj instituciji koja bi trebala pokrenuti i rješavati zaštitu okoliša pojaviti, kako kaže, "poduzetnici politike zaštite okoliša".

U studiji *Politika Sabora prema ženskom pitanju* Smiljana Leinert Novosel analizira politiku hrvatskog parlamenta pre-

ma "ženskom pitanju" prateći i obnovu nekih vrijednosnih orijentacija kojima se pokušalo redefinirati ulogu i položaj žene u društvu, usmjerujući je isključivo na obitelj i majčinstvo. Proces demokratske tranzicije, uz rat koji je promijenio društvene prioritete, učinio je žensko pitanje drugorazrednim. Društveni se položaj žene pogoršao, a autorica politiku prema ženama u Hrvatskoj analizira na dvije razine: s obzirom na stupanj razvoja društvene svijesti o položaju žene te na formalno-pravni okvir primjene politike prema ženama.

Na formalno-pravnoj razini, unatoč proklamiranoj jednakosti, novi Zakon o radu, Zakon o zapošljavanju, Zakon o socijalnoj skrbi i drugi smanjili su dosegnutu razinu socijalnih prava, povećali osobnu odgovornost pojedinca za vlastiti socijalni položaj, donijeli smanjenje odgovornosti državnih institucija za položaj radno ovisnog i uzdržavanog stanovništva. Autorica nameće vjerodostojnu tezu da su te mjere doprinijele daljnjoj razgradnji hrvatskog društva, a mnogo manje očekivanom gospodarskom rastu. Međutim, neki od ovih zakona sadrže i određene pogodnosti koje su uvijek vezane uz majčinstvo, dakle uz reproduktivnu funkciju žene. Valja spomenuti da iako je pravo na slobodno odlučivanje o rađanju djece na snazi još iz doba socijalizma, uz povremene pokušaje da se ono ukine, neke su ga bolnice odbile primjenjivati, pa su ovo i neka druga prava doživjeli zapravo niz redukcija.

Autorica zaključuje da se tijekom desetljeća stanje ipak mijenjalo u pozitivnom smjeru, pa se stoga u bliskoj budućnosti može očekivati naglašenija modernistička orijentacija u razvitku društva općenito.

Četvrtu cjelinu čine prilogi. U prvom dijelu je, kako navodi autorica Mirjana Kasapović, sveobuhvatan i precizan pregled rezultata svih parlamentarnih i predsjedničkih izbora te konstitucionalnog referenduma iz 1991., kao i sastav svih hrvatskih vlada, koji ne postoji ni u jednoj službenoj i znanstvenoj publikaciji u Hrvatskoj. U drugom dijelu izloženi su upitnici i nalazi svih četiriju empirijskih istraživanja izbora, a u trećem popisu radova objavljenih u zemlji i inozemstvu koji su izrađeni u okviru projekta.

Zbornik *Hrvatska politika 1990.-2000.* doista predstavlja značajnu studiju koja s aspekta rezultata empirijskih istraživanja analizira izbore, političke stranke i djelovanje Sabora u jednom turbulentnom i za znanost vrlo intrigantnom razdoblju hrvatske povijesti, koje je još uvijek nedovoljno istraženo. Zasnivajući svoju analizu na empirijskom istraživanju, skupina respektabilnih autora stvorila je zbornik koji doista može poslužiti za bolje razumijevanje hrvatske politike u proteklom desetljeću, što je posebno značajno kada znamo da analiza ovog razdoblja nije lišena žestokih emocija, oprečnih gledanja koja i danas polariziraju hrvatsko društvo.

Jadranka Polović